

20. YÜZYIL UYGUR ŞAİRLERİNDEN TEYİPCAN ELİYEV

One of the 20th Century Uighur Poets Teyipcan Eliyev

Neşe HARBALIOĞLU*

Özet

Geniş bir coğrafyaya yayılan Uygurlar gittikleri bölgelerde kendi kültürlerini yansıtan edebî eserler ortaya koymuşlardır. Yeni Uygur Türkçesiyle halk ve divan kültüründen izler taşıyan şiirler kaleme aldıkları gibi yeni akımların etkisinde kalarak Çağdaş Uygur Edebiyatı'na farklı soluklar getiren eserler kazandırmışlardır. 20. yüzyıl Uygurlar için siyasi ve sosyal açıdan çok sayıda olayın yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yazarlar 1949 yılında Çin Komünist Partisi'nin iktidara gelmesi, 1966 ile 1976 yılları arasındaki Kültür Devrimi nedeniyle siyasete hizmet eden eserler yazmaya mecbur bırakılmış, özgürce duygu ve düşüncelerini ifade edememişlerdir. Kültür Devrimi'nin ardından edebiyatta daha özgür bir ortam oluşmuş, duygu ve düşüncelerini rahat bir şekilde ortaya koyma imkânı bulmuşlardır. 1940'lı yıllar ile 1980'li yıllar arasında eserler veren Teyipcan Eliyev de bu siyasi ve sosyal olayların etkisinde kalarak kendine özgü bir üslupla şiirlerini kaleme almıştır.

Anahtar Sözcükler: Teyipcan Eliyev, edebiyat, şiir.

Abstract

Uighurs who have spread to a wide geography, produced literary works reflecting their own culture. They wrote poems which situated traces of people and divan with culture New Uighur Turkish. Later, they have earned works which brought different breaths to Contemporary Uighur Literature in the heat of new trends. Political and social aspects of many events were experienced in the geographical region where Uighurs live in the 20th century. These events were reflected in the literature. While poets and writers could freely produced them works, sometimes they were forced to works which served politics. Poets and writers have not freely expressed their feelings and thoughts in a literary sense from the 1950s to the mid-1970s. But, they started freely to create them works by the end of the Cultural Revolution in 1976. Teyipcan Eliyev, who is one of the prominent figures of Uighur literature have produced his works between the years 1940 and 1980. He influenced by these political and social events and he reflected ideographically to this effect in his poems.

Keywords: Teyipcan Eliyev, literature, poem.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir-TÜRKİYE, E-posta: neseerenoglu@nevsehir.edu.tr.

Giriş

Siyasi ve sosyal açıdan birçok olaya tanıklık eden Uygurların yaşadığı coğrafyada çok sayıda şair yetişmiştir. Dönemin şartlarına göre geçtikleri aşamaları yansıtan eserler ortaya koymuş olan Uygur şairler, Çin Komünist Partisi'nin 1949 yılında iktidara gelmesiyle birlikte yönetimi öven eserler yazmak zorunda bırakılmış, 1966-1976 yılları arasında gerçekleşen Kültür Devrimi'nde de duygu ve düşüncelerini özgürce kaleme alamamışlardır. 1976 yılından sonraki dönemde ise önceki yönetimlerde yaşanan olumsuzlukları, gündelik yaşamı, doğayı, sevgiyi işlemeye başlamışlardır (Abdülvahit Kaşgarlı 2012). Teyipcan Eliyev de Uygur sahasında yetişip bu sosyal ve siyasi olaylara tanıklık eden şairlerdendir.

1. Hayatı ve Edebî Faaliyetleri

11 Nisan 1930'da Şincan'ın İli vilayetine bağlı Korgas ilçesinde doğan Teyipcan Eliyev 9 Şubat 1989 yılında hayatını kaybetti. 1938 ile 1948 yılları arasında Korgas'ta dinî ve ilmî sahalarda eğitim aldı (Turdi vd. 2006: 191; İneyet 1985: 21).

Önceleri Uygur halk şiirine karşı duyduğu büyük merakla edebiyat âlemine katılan şairin yetişmesi ve gelişmesinde Özbek, Tatar, Kazak ve Uygurlar içinde yetişmiş olan Abdullay Tukay, Hamit Alimcan, Abay, Ömey Muhammedi gibi şairlerin Puşkin, Mayakovski gibi Rus şairlerin önemli etkisi olmuştur (İneyet 1985: 21).

1948 yılında Gulca'ya giderek Üç Vilayet İnkılabı döneminde bu hareketin yayın organı olan Alga gazetesinde çalışmış, 1950 yılında Ürümcü'ye giderek 1955 yılına kadar Şincan Eyaleti Kültür Müdürlüğü Edebiyat-Sanat Bölümünde müdürlük yapmıştır. 1955 yılından 1958 yılına kadar Özerk Bölge Parti Komitesi Propaganda Bölümü Edebiyat-Sanat Komitesinde başkan yardımcılığı, Özerk Bölge Edebiyat-Sanat Birliği Parti grubunda başkan yardımcılığı, Şincan Yazarlar Birliğinde özel kalemlik, Tarım dergisinde baş editörlük gibi görevlerde bulunmuştur. Kültür Devrimi'nde birçok şair gibi zor günler yaşamış olan Eliyev 1979 yılında Çin Yazarlar Birliğinin 3. Vekiller Kurultayında başkan yardımcılığına, 1985 yılında Çin Yazarlar Birliğinin 4. Kurultayında başkan yardımcılığına ve Çin Yazarlar Birliği Azınlık Milletleri Edebiyat Birliğinde başkanlık üyeliğine seçilmiştir. 1980 yılında Şincan Uygur Özerk Bölgesi Edebiyatçılar Birliğinin 3. Kurultayında ve Şincan Yazarlar Birliğinde başkan yardımcılığına seçilen şair, 1982 yılında Çin Yazarlar Birliği Vekiller Grubu adına Yugoslavya'ya gidip 21. Dünya Şiir Bayramına katılarak Uygur şiirini dünyaya tanıtmak için adımlar atmış ve Türkiye, Kazakistan, Özbekistan gibi ülkeleri ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuştur (Turdi vd. 2006: 191-192).

Eleştirel türdeki şiirleri nedeniyle 1957, 1959, 1960 yıllarında çok fazla eleştirilmiş, sürgüne gönderilerek zorunlu işler yapmaya mecbur bırakılmış olan Eliyev, Kültür Devrimi'nde ise daha sıkıntılı günler geçirmiştir (Turdi vd. 2006: 196-204, 214).

1981 yılında ülkede ilk kez düzenlenen Azınlıkların Edebî Eserleri Yarışması'nda *Muhebbet Lirikleri* "Sevgi Lirikleri" adlı şiiriyle, 1983 yılında üçüncüsü düzenlenen Azınlıkların Edebî Eserleri Yarışması'nda *Yurtumni Körüp Dégen Geplirim* "Yurdumu Görüp Söylediğim Sözlerim" adlı şiiriyle birinciliğe layık görülmüştür (Turdi vd. 2006: 196).

Teyipcan Eliyev'in yazdığı edebî ürünleri 1951'de *Şerq Naxşisi*, 1954'de *Tinçliq Naxşisi*, 1957'de *Tügimes Naxşa*, 1963'te *Vetinimni Küyleymen*, 1980'de *Zepmu Çirayliq Keldi Bahar*, 1984'de *Bahar İlhami*, 1989'da *Yantaq* adlı kitaplarda toplanmıştır. 1997'de Eliyev'in şiirlerinin toplandığı ve Milletler Neşriyatı tarafından yayımlanan *Teyipcan Eliyev Şeirleri* adında 2 ciltlik kitap bulunmaktadır. Şairin Çinceye çevrilen şiirleri 1982'de *Teyipcan Şeirleridin Tallanma* adıyla yayımlanmıştır (Turdi vd. 2006: 195). Teyipcan Eliyev'in İngilizce, Fransızca ve Rusçaya çevrilmiş şiirleri de bulunmaktadır (Turdi vd. 2006: 195).

Eliyev sosyal ve siyasi konulu makaleler, eleştiri yazıları dışında *Nevai Ğzelliri, Uyğur Klassik Edebiyatidin Nemuniler, Nizari Dastanliri* gibi klasik eserler de yayımlamıştır (Turdi vd. 2006: 195).

Çüy Yüen'in *Cudaliq Zari* adlı eserini, Mavcuşi'nin şiirlerini tercüme etmiş; *On İkki Muqam*'ın sözlerini düzenleyerek notaya hazırlanmasında önemli rol oynamıştır (Turdi vd. 2006: 195).

2. Şiirleri

Eserlerinde sosyal yaşama dair konulardan siyasi konulara kadar birçok konuya yer veren Teyipcan Eliyev'in şiirleri, içinde bulunduğu siyasi olaylara, toplumsal düzene ve düzendeki değişikliklere göre çeşitli evreleri yansıtır. 1944'te Üç Vilayet İnkılabı neticesinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulması, 1949'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin yıkılarak Çin'e bağlanması, 1955'te Şincan Uygur Özerk Bölgesi'nin kurulması gibi tarihi olaylara tanıklık eden Eliyev bu süreçteki gözlemlerini şiirlerine yansıtmış, halkın hislerine tercüman olmaya çalışmıştır (Kurban 1992: 13; Gömeç tarihsiz: 81; Forbes 1991: 423; Turdi vd. 2006: 196-202).

Eliyev'in şiirlerine dil açısından bakıldığında şairin Çağatay Edebiyatı'ndaki gibi Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmakla birlikte çoğunlukla Yeni Uygur Türkçesi konuşma diline yakın bir dil kullanarak halkı şiirle buluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde yer yer *ahu-feryadlar* "feryat ve figan", *qanu-ter* "kan ve ter" (Rozi 2008: 2) gibi yabancı kökenli edatlarla¹ bağlama grubu yaptığı görülmektedir. Eliyev bazı şiirlerinde aynı kavram için *ceñçi*, *esker* "asker" (TN 1) gibi farklı kelimeleri bir arada kullanmakta, *muşt² at-* "yumruk at-" (Rozi 2008: 2), *rehm³ kil-* "acı-" gibi yabancı kökenli kelimelerle Türkçe yardımcı fiilleri birleştirerek birleşik fiil yapmaktadır. Şiirlerinde Türkiye Türkçesinden farklı dizilimde olan *put-qol* "ayak el" (Rozi 2008: 6) gibi örnekler de görülmektedir.

Eliyev'in edebî hayatı 1945'te yazılan *Ceñçi Akamğa* adlı şiiriyle resmi olarak başlar (Turdi vd. 2006: 191). Şair *Ceñçi Aqamğa* "Asker Ağabeyime" adlı şiirinde küçücük yaştaki çocukların asker olup cepheye gitme isteğine vurgu yaparak çocuklarda bile vatan ve özgürlük farkındalığının bulunduğunu, özgürlüğü her şeyden üstün tutarak kara bir talihe boyun eğilmemesi gerektiğini, vatan uğruna her şeyin adanabileceğini belirtir.

<i>Bille barmaq bolğnimda sen bilen,</i>	Birlikte gidecek olduğumda seninle,
<i>Komissiye kiçik dēdi yeşimni.</i>	Komisyon küçük buldu yaşıımı.
<i>Ösken bolsa boyum yene bir Ğeriç,</i>	Uzamış olsa boyum yine bir karış,
<i>Frontlarda körsitettim küçümni.</i>	Cephelerde gösterirdim gücümü.

Bilelmidim, komissiye degenler

Bilemedim, komisyon dedikleri

¹ Şemseddin Sami tarafından *dahi*, *de*, *hem*, *ile* anlamında Arapça, edat olarak *için*, *ve*, *dahi*, *hem*, *ile* anlamında Farsça; İsmail Parlatır tarafından *vāv-1* âtife şeklinde açıklanarak Farsça; Mehmet Kanar tarafından *ve*, *halbuki*, *oysa*, *-diği halde*, *karşı*, *mukabil*, *özellikle*, *ama* anlamında Pehlevi kökenli kabul edilmiştir. bk. Şemseddin Sami (1999), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1480; İsmail Parlatır (tarihsiz), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları, 1785; Mehmet Kanar (2010), *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları, 1712.

² Yumruk anlamına gelen *مشت* sözcüğü Mehmet Kanar'ın Farsça Türkçe sözlüğünde Pehlevice kabul edilmiştir. bk. Mehmet Kanar (2010), *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları, 1482.

³ Acıma, merhamet anlamına gelen bu kelime Mehmet Kanar'ın sözlüğünde *رحم* şeklinde yazılarak kökeni Arapça; Ferit Devellioğlu'nun sözlüğünde ise *رحيم* şeklinde yazılarak kökeni Arapça olarak verilmiştir. Mehmet Kanar (2010), *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları, s. 760; Ferit Devellioğlu (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 873.

İradini ölçemdikin yaş bilen.

Alğan bolsa küçük démey yéşimni,

Élišattim düşmen dégen nes bilen.

İradeyi ölçer mi ki yaş ile.

Almış olsa küçük demeden yaşıma,

Çatıştırdım düşman denen uğursuz ile.

Añla, aka, bu yıl östi boyummu,

Héç gumansız askerlikke yaraymen.

Pat arida bérip séniñ qéşinğa,

Düşmen bilen ceñ qilimen, harmaymen.

Dinle ağabey, bu yıl uzadı boyum da,

Hiç şüphesiz askerliğe yararım.

Yakın zamanda gidip senin yanında,

Düşman ile savaşırım, yorulmam.

(Rozi 2008: 1)

Eliyev 1945'ten yönetimin değiştiği 1949'a kadar vatan sevgisini konu alan *Canan Üçün* "Sevgili İçin", gelecekte beklenen güzel günleri konu alan *Bext Arzusida* "Baht Arzusunda", eski yönetimin yıkılışını konu alan *Qış Ketti* "Kış Gitti" (1947), savaşma gücünü konu alan *Küreş* "Savaş" gibi şiirlerini yazmıştır (Turdi vd. 2006: 192).

Eliyev yaşadığı dönemin toplumsal sıkıntılarına ilgisiz kalmayan, Uygurlara yol göstermeye çalışan bir şairdir. 1947'de yazdığı *Bext Arzusida* "Baht Arzusunda" adlı şiirinde dönemin olumsuzluklarını, uygulama yanlışlarını, ideal düşünce ve değerlerden sapmaları şu şekilde dile getirir:

Muttehmler muttehemlik textige sultan bolup,

Emgek ecri-beht işikige sélip keldi qulup.

Namussuzlar namussuzluk tahtına sultan olmuş,

Emek ve baht kapısına kilit koyup vurmuş.

Qanu-ter tökken kişiniñ qoli bextke yetmidi,

Emma rahet muttehemlerniñ qolidin ketmidi.

Kan ter döken kişinin eli bahta yetişmedi

Ama rahat namussuzların elinden gitmedi.

(Rozi 2008: 3)

1949 yılından Kültür Devrimi'nin sona erdiği 1976 yılına kadar edebiyatta yeni bir dönem başlamış, şiirde yeni yönetimi öven, komünist yönetimden beklentileri ve halkın umutlarını içeren konulara yer verilmiştir. Teyipcan Eliyev *Şikayet* "Şikayet", *Oyğınaylı Dehqanlar* "Uyanalım Çiftçiler", *Mao Cuşiğa Xet* "Başkan Mao'a Mektup", *Melimiz Aldidin Poyiz Ötidu* "Mahallemizin Önünden Tren Geçiyor", *Su Keldi* "Su Geldi" gibi şiirlerini bu dönemde yazmıştır (Abdülvahit Kaşgarlı 2012: 346).

Eliyev'in *Bügün* "Bugün" adlı şiirinde sosyal yaşam, halkın sevinçleri, gelecek güzel günler için beslenen ümit, *Tağni Körsem* "Dağı Görsem" adlı şiirinde Çin birlikleri ve Kore halkının zaferi işlenir (Turdi vd. 2006: 198).

Şairin *Köyüp Qaldim Men Saña* "Yandım Ben Sana", *Séğiniş* "Özlem", *Aldağan Qizğa* "Aldanan Kıza", *Muhebbet* "Sevgi", *Yigit Arzusu* "Yiğidin Arzusu", *Hesret* "Özlem", *Tügimes Naxşa* "Bitmeyen Şarkı", *Séğinipen* "Özlemişsin", *Amriqim* "Sevdiğim", *Bir Yigitniñ Xatirisi* "Bir Yiğidin Hatırası", *Levliriñni Şu Üzümgé Oxşattim* "Dudaklarını Şu Üzüme Benzettim" gibi şiirlerinde sevgi izleği işlenir (Turdi vd. 2006: 2006, 207). Şairin 1956'da yazdığı *Tügimes Naxşa* "Bitmeyen Şarkı" adlı şiiri de bu kategoriye giren şiirleri arasındadır:

*Her axşimi naxşa éytimen,
Şu koçini egip kételmey.
Bir pellini közlep mañimen,
Avare men téxi yételmey.*

*Bügün axşam ötkentim yene,
Naxşam bilen dérize qéqip.
Qeyerdidu işik çičildap,
Kayıp ketti bir bovay çiqip.*

*Varqiraysen her küni şundaq,
Sarañmusen oñşalmaydiğan?
Ya ademge uyqu bermeysen,
Qandak naxşa bu tügimeydiğan?*

*Kayıma bovay, senmu bir çağda,
Yaş idiñgu uxlımaydiğan.
Senmu éytip tügitemigen,
Şundaq naxşa bu tügimeydiğan.*

Her akşam şarkı söylüyorum,
Şu sokaktan ayrılamadan.
Bir hedefe doğru yürüyorum,
Avareyim henüz varamadan.

Bugün akşam geçmiştım yine
Şarkım ile pencereyi tıklatıp
Bir yerlerden kapı açılıp
Kızdı bana bir ihtiyar çıkıp.

Bağıryorsun her gün böyle
Sen öyle deli misin nesin?
Niçin insanı uyutmuyorsun,
Nasıl şarkı bu hiç bitmeyen?

Kızma ihtiyar, sen de geçmişte
Genç idin ya uyumayan.
Senin de söyleyip bitiremediğin
Öyle bir şarkı bu hiç bitmeyen.

(Rehim 1998a: 264, 265)

Çağdaş Uygur Edebiyatı'nda 1950'li yıllar rejimin belirlediği vatan konusunun ve rejime bağlılığın şiirde işlendiği bir dönemdir (Koraş 2015: 26). Şair 1956'da yazdığı *Vetnim* "Vatanım" adlı şiirinde vatanın önemini belirtirken onun koynunda var olup ilk nefesini aldığı, acıyı tatlıyı onda tattığını, aydınlık dünyayı, arzuyu, hevesi, yazı, kışı, sığağı, soğuşu, iyiyi, kötüyü, büyüğü, küçüğü onda tanıdığını, dünyaya geldiğinden beri vatandan başka sevgilisi olmayıp onun sevgisine doyamadığını söyler ve vatanın namusuna hiçbir şekilde hâlel getirmeyeceğini, her zaman ona sadık kalacağını şu dizelerle anlatır:

*Veten, sendin özge dildarni
Tapalmidim alemge kélip
Tapalmidim, tapalmaymen hem
Bes, yaşısam méhrige qénip*

*Men törelgen séniñ qoynuñda
Sende aldim tunci nepesni
Sende sezdim yoruq alemni
Sende taptim arzu-hevesni*

Vatan senden başka sevgiliyi
Bulamadım dünyaya gelip
Bulamadım, bulamıyorum da
Yeter ki yaşasam sevgine doyup.

Ben var oldum senin koynunda
Sende aldım ilk nefesi
Sende sezdim parlak dünyayı
Sende buldum arzu hevesi

*Sende sezdim qış bilen yazni
İssiq-soğuş, aççik-çüçükni
Sende bayqidim rast ve yalğanni
Yaxşı-yaman, çoñ hem kiçikni*

...

*Nomusuñğa sadiq men, veten
Öçürmeymen işq otuñni
Razi idim şairliqimdin
Küyliyelisem muhebbitiñni.*

Sende sezdim kış ile yazı
Sıcak, soğuk, acı ve tatlıyı
Sende gördüm doğru ve yalanı
İyi, kötü, büyük ve küçüğü.

...

Namusuna sadığım vatan
Söndürmüyorum aşk ateşini
Razı idim şairliğimden
Söyleyebilsem aşk şarkını.

(Rehim 1998a: 260, 261)

1962'de yazdığı *Veten Heqqide Ğezel* "Vatan Hakkında Gazel" adlı şiirinde vatanı yüce bir değer olarak kabul eden şaire göre vatan toprağındaki toz bile değerli bir maden, çölü gül bahçesi, suları ab-ı hayattır. Kevser bile vatan suyunu görünce kendinden utanır, zemzem suyunun vatan suyunun yanında hiçbir önemi kalmaz. Vatanın her köşesi onun için aynı değerdedir, vatan sınırları içinde her nereye giderse gitsin kendini anne kucağındaki öz evlat gibi hisseder:

Ana tupraq topisi goya, közümge tutiya

Çölde yürsem özümni sézimen gülşende men.

Çölde yürsem kendimi sanırım gülşende ben

Suları ab-ı hayat, kevser utanır önünde.

Suliri abıhayat, kevser xicalet aldida

Ne üçün muhtaç bolay, xuştar bolay zemzemge men.

Niçin muhtaç olayım âşık olayım zemzeme ben

Nereye gitsem anamın koynundayım, üvey değil.

Nege barsam öz anam qoynida men, ögey emes

Meyli Xoten, meyli Enşen, meyli Teyxañşende men.

Ana toprağı tozu sanki gözümde mücevher

İster Hoten, ister Enşen ister Teyxanşen.

(Rehim 1998a: 350)

Şair Kültür Devrimi'nde yazıp 1971'de yayımladığı *Saqiyğa İltimas* "Sakiye İltimas" adlı şiirine ümitsizlik hali karıştığı için önceleri yayımlamak istemediğini ancak bu şiirin Kültür Devrimi zamanındaki ruh halinin bir çeşit ifadesi olduğu için bu şiiri saklamamanın gereksiz olduğunu düşünerek yayımladığını belirtir (Rozi 2008: 33).

Qoy, ey saqiy

Hoşumdin ayrilay birdem.

Cahan ğevğasidin xaliy bolay birdem.

Hoşumniñ barıda yoqken maña aram.

Uniñsiz emdi men aram alay birdem.

Koy, ey saki

Kafayı bulayım bir an.

Cihan kavgasından kurtulayım bir an.

Aklım başımda yokken rahatım ben.

Onsuz şimdi dinleneyim bir an.

(Rozi 2008: 33)

Teyipcan Eliyev'in 1973'de yazılıp 1980'de yayınlanan *Körüvidim Çüşümde Bulbul* "Görmüştüm Rüyamda Bülbül" adlı şiirinde şair aydınların sadece yazma haklarından değil, yaşama haklarından da alıkonuluşunu anlatmıştır (Abdülvahit Kaşgarlı 2012: 350)

Körüvidim çüşümde bulbul,

Mundaq tebir berdi beziler:

"Yaxsiliq bar sañimu çoqum,

Tüzüdidiken xata enziler."

Görmüştüm rüyamda bülbül

Böyle tabir etti insanlar

"İyilik var sana da kesin

Düzelecek hatalı davalar."

Bezi çağda aram béridu,

Derdmen üçün mundaq tesella.

Biraq şu küni bir péşkel kélip,

Solap qoyusti solas üçünla.

Kimi zaman huzur verir

Dertli için böyle teselli.

Fakat talihsizlik uğradı

Yakaladı, tutsaklık amacı.

Bulbul körüp héli mu yaxşı,

Éliniptimen solaqqa-bentke.

Höpüp körgen bolsam çüşümde,

Kétidikenmen udul lehetke

Bülbül gördüm şimdi de iyi

Tutsak oldum atıldım hapse

Hüthüt görmüş olsam düşümde

Gidecektim doğru mezara.

(Rehim 1998b: 5)

Eleştirel şiirlerde şairler bireylerin, toplulukların, kurumların yanlışlarını ve uygulamada aksayan yönleri, ideal, yaygın ve yerleşik değer ve anlayışlardan sapmaları gösterir. Bu sayede şair, gördüğü olumsuzlukları toplum ya da kurumlar önünde yargılar (Çetin, 2010: 204, 205). Teyipcan Eliyev'in dönemin bozukluğunu dile getirdiği eleştirel şiirleri de bulunmaktadır. Bu şiirleri nedeniyle 1957, 1959, 1960 yıllarında fazlaca eleştirilip sürgüne gönderilen şair, Kültür Devrimi'nde de zor günler geçirmiştir (Turdi vd. 2006: 196-204, 214). 1985'te yazdığı *Men Şundaq Bir Oğul Bala Men* "Ben Böyle Bir Erkek Evladım" adlı şiirinde kendine has bir hayat görüşü olmayan, girdiği her ortama göre kılık değiştiren, sürekli kendini düşünüp çıkar peşinde koşan, kendi kârı uğruna başkalarına kul köle olan kişileri eleştirmektedir.

Men özüm şundaq bir oğul bala men

Her yerde her yañza boluvalimen.

Qol uzatmaymen ziyan terepke

Ben kendim böyle bir erkek evladım.

Her yerde her şekilde olabilirim.

El uzatmam ziyan tarafa

Qeyerde nep bolsa yoluvalimen

Nerede kârım varsa yanaşiveririm

Kim maña nep berse küçüki bolup

Kim bana kâr verse köpeği olup

Minimen dese eşiki bolup.

Biniyorum dese eşeği olup

Barğançe teñdaş şeriki bolup.

Gün geçtikçe yoldaşı olup.

Kéyinçe özini minivalimen.

Sonra kendine binebilirim.

(Rehim 1998b: 297)

1979'da Çin komünistlerinin yaptıkları Kültür Devrimi'nin yanlış olduğunu kabul etmeleriyle birlikte Çin'deki diğer milletlerin edebiyatlarında olduğu gibi Çağdaş Uygur Edebiyatı'nda da şair ve yazarların özgürce duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine olanak sağlayan bir ortam oluşmuştur (İnayet 1997: 196)

Sonuç

20. yüzyılda Uygurların yaşadığı coğrafyada siyasi ve sosyal açıdan birçok olay yaşanmıştır. Yaşanan bu olaylar edebiyata da yansımış, kimi zaman şairler ve yazarlar özgürce eserler üretebilirken kimi zaman iktidar tarafından siyasete hizmet eden eserler yazmaya mecbur bırakılmışlardır. Şair ve yazarlar 1950'li yıllardan 1970'li yılların ortalarına kadar edebî açıdan duygu ve düşüncelerini özgürce dile getirememişse de 1976 yılında Kültür Devrimi'nin sona ermesiyle özgürce eserler oluşturmaya başlamışlardır. Teyipcan Eliyev de bu siyasi ve sosyal olayların etkisinde kalmış, bu etkiyi şiirlerine kendine özgü bir üslupla yansıtmıştır.

Şairin şiirlerinde vatanseverlik, özgürlük, kominizim, sevgi gibi izlekler geniş yer tutar. Eliyev'in kendisini ele veren açık bir üslubu bulunmakta, şiirlerinde halk edebiyatı ve klasik şiir geleneğinden etkilenmeler görülmektedir. Şiirlerin sözdizimsel yapısına bakıldığında şairin Türkçe sözdizim kurallarına uyduğu ancak klasik şiir geleneğinin etkisinde kaldığı için yabancı dillerin sözdizim kurallarına göre kelime grubu yapabildiği görülmektedir. Eliyev 1940'lı yıllar ile 1980'li yıllar arasında Uygurların sosyal ve siyasi yaşamlarını şiirlerinde yansıtmaması bakımından Çağdaş Uygur Edebiyatı'nda önemli bir yere sahiptir.

Kaynaklar

ABDÜLVAHİT KAŞGARLI, Raile (2012). Komünist Çin Dönemi Uygur Şiiri Üzerine, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XII (1): 345-359.

ÇETİN, Nurullah (2013), *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Kitap.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

FORBES, Andrew D. W. (1991), *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi (çev. Enver Can)*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

GÖMEÇ, Saadettin (tarihsiz), *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

İNAYET Alimcan (1998), *Çağdaş Uygur Şiiri*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi II, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 191-206.

İNAYET Alimcan (1985), *Bir Uygur Şairi: Tayipcan Eliyev*, Kardeş Edebiyatlar Dergisi, 21-27.

- KANAR, Mehmet (2010), *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- KORAŞ, Hikmet (2015). *Vatan Şairi Bir Uygur Mehemmetimin Obulkasimov (Almasbek)*, Konya: Kömen Yayınları.
- KURBAN, İklil (1992), *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PARLATIR, İsmail (tarihsiz), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları.
- REHİM Muhammet (1998a), *Teyipcan Eliyev Şeirliri*, 1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- REHİM Muhammet (1998b), *Teyipcan Eliyev Şeirliri*, 2, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- ROZİ, Yalkun (2008). *Tügimes Naxşa*. Ürümçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı.
- SAMİ, Şemseddin (1999), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TURDI, Abdüşükür vd. (2006). *Uygur Edebiyatı Tarihi 4-1*, Pekin: Milletler Neşriyatı.